

Recenzje

Aneta M. Sokół

Reformacja. Europa – Polska – Wielkopolska – Szamotuły. Zbiór studiów pod red. Małgorzaty Grzywacz, Muzeum – Zamek Górków w Szamotułach, Szamotuły 2017, ss. 224.

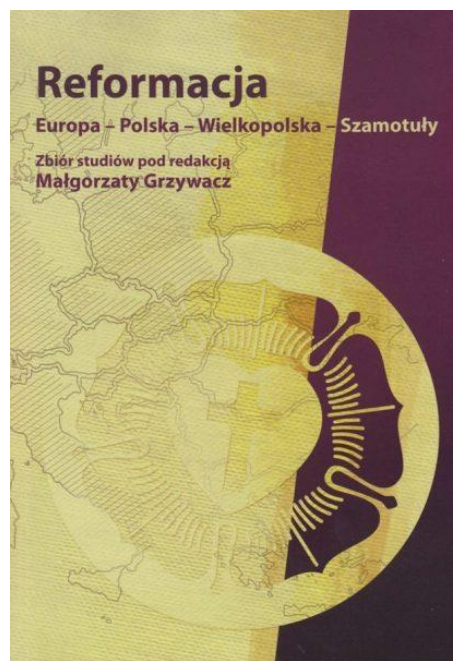
Pozostałością po uroczyscie świętowanym Roku Reformacji są opublikowane wydawnictwa, dotyczące nie tylko samych reformacyjnych wydarzeń, ale także rozwoju protestantyzmu na ziemiach polskich – od Pomorza, Mazur, poprzez Wielkopolskę, Śląsk po tereny Małopolski czy Lubelszczyzny¹. Pośród jubileuszowych tytułów znajdują się opracowania pokonferencyjne będące pokłosiem zorganizowanych konferencji, sesji czy innego rodzaju spotkań upamiętniających 500-lecie Reformacji. Podczas odbywających się w wielu miastach konferencyjnych obrad na temat rodzimego protestantyzmu mieli okazję wypowiedzieć się badacze z wielu ośrodków naukowych, co poszerzyło znacznie obszary refleksji w zakresie reformacyjnych zagadnień i inspiracji.

Do kategorii pokonferencyjnego piśmiennictwa należy prezentowana książka – „zbiór studiów” dotyczących wielkopolskiego dziedzictwa Reformacji, ukazujących, jak rozwijał się protestantyzm w Wielkopolsce, z uwzględnieniem polsko-niemieckiej przeszłości wielkopolskiego protestantyzmu, protestanckiej architektury, sztuki po dzisiejszy wizerunek wielkopolskich ewangelików pielęgnujących swoje tradycje.

Pokonferencyjny tom został wydany pod redakcją dr Małgorzaty Grzywacz, wykładowczyni Uniwersytetu Adama Mickiewicza w Poznaniu, badaczki protestantyzmu, autorki wielu prac dotyczących kultury protestanckiej, redaktor naczelnej wznowionego niedawno ewangelickiego periodyku „Słowo i Myśl”. Zbiorowy tom opublikowany przy zaangażowaniu dr Małgorzaty Grzywacz obejmuje dwanaście wypowiedzi, które autorzy zaprezentowali w trakcie jubileuszowej konferencji zorganizowanej 22 września 2017 roku w Szamotułach. Konferencja odbywała się w tamtejszym Muzeum – Zamek Górków, przy organizacyjnym wsparciu poznańskiej parafii ewangelickiej wraz z towarzyszącą wydarzeniu ekspozycją poświęconą ewangelickim tradycjom².

Zasadniczą część poprzedza swoim słowem dyrektor szamotulskiego Muzeum – Michał Kruszona, który podkreśla, że Reformacja niosła ze sobą „intelektualno-religijny ferment” zmieniający Europę, Polskę, a także stosunki w Wielkopolsce. Gospodarz miejsca zwraca także uwagę na znaczenie Szamotuł dla rozwoju Reformacji na wielkopolskiej ziemi, miejsca pochodzenia m.in. uznanego renesansowego kompozytora i twórcy reformacyjnych pieśni – Wacława z Szamotuł, a także i innych znaczących postaci związanych z miastem.

Wstępny refleksjami dzieli się z czytelnikiem redaktor tomu. Dr Małgorzata Grzywacz zwraca uwagę na złożoność XVI-wiecznej Reformacji, zapoczątkowanej przez Lutera, rozwijanej i kontynuowanej przez kolejnych reformatorów, kształtowanej w duchu postępującej różnorodności doktrynalnej, prowadzącej do krajowych czy regionalnych odmian protestantyzmu. Autorka podkreśla, że dotarcie reformacyjnych haseł na tereny Rzeczypospolitej rozpoczęło „reformę”, na wielu płaszczyznach, było wstępem do zmian „mentalnych, kulturowych, społecznych i konfesyjnych” w państwie Jagiellonów, prowadziło do wyznaniowego różnicowania także w Wielkopolsce. Historia ruchu reformacyjnego wpisana została w dzieje

¹ Niektóre z tych opracowań zostały przedstawione i recenzowane na stronie Polskiego Towarzystwa Ewangelickiego www.ptew.org.pl, znaleźć je można w zakładce „Recenzje” (starsze strony).

² Informacje o konferencji: strona internetowa Diecezji pomorsko-wielkopolskiej Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w RP: <http://diec.pomorsko-wlkp.luteranie.pl/index.php?o=article&id=465> [dostęp 21.02.2019]; strona Muzeum – Zamek Górków w Szamotułach: <http://zamek.org.pl/aktualnosci/sesja-naukowa-oraz-wystawa-z-okazji-500-lecia-reformacji-w-polsce/> [dostęp 21.02.2019].

tego regionu, w przeszłość wielu miast i miasteczek wielkopolskich czy szlacheckich rodów wielkopolskich, trwając po dzień dzisiejszy.

Referatową zawartość książki otwiera ks. prof. Marcin Hintz, biskup diecezji pomorsko-wielkopolskiej Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w RP, który omawia teologiczny program zaproponowany światu przez Lutra. Duchowny zaznacza, że Reformacja niosła z sobą wiele zmian społecznych czy kulturowych, ale przede wszystkim była ruchem odnowy religijnej, odnowy skoncentrowanej na Biblii jako głównym źródle wiary, z którego wynikały dalsze reformacyjne zasady programowe. To ostateczny rozdział Lutra z Kościołem przypieczętowany potępiającą bullą papieską zmusił Reformatora do stworzenia własnego systemu teologicznego, u podstaw którego znalazła się koncepcja „usprawiedliwienia z łaski”, bez zasług człowieka, bez decydującej w średniowiecznych wyobrażeniach o zbawieniu mocy dobrych uczynków. Autor przybliży, na czym polega ewangelicka etyka, wypływająca z wiary, otwierająca człowieka na świat i bliźnich, oparta na zrozumieniu istoty chrześcijańskiej wolności. Ukazany został także wizerunek zreformowanego Kościoła, opartego na prostocie sprawowanych sakramentów oraz jego służebności względem wiernych.

Następne teksty dotyczą bezpośrednio tematyki wielkopolskiej. Na specyfikę wielkopolskiej Reformacji spogląda niemiecki historyk, profesor Uniwersytetu w Greiswaldzie. Prof. Werner Buchholz podkreśla, że była to „reformacja szlachecka”, polegająca na zaprowadzaniu luteranizmu w dobrach należących do szlachty, na sprawowaniu opieki nad protestanckimi wspólnotami przez właścicieli wielkopolskich miast czy miasteczek, na trwaniu konfesyjnych tradycji dzięki możliwym protektorom. Autor wskazuje także na pozareligijne aspekty przyjęcia nowych idei religijnych, do których należało dążenie polskiej szlachty do wyswobodzenia się spod władzy duchowieństwa, postulat zachowania własnej niezależności oraz niepodzielnej władzy na swoich włościach („Cuius latyfundium, eius religio?” Zarys dziejów reformacji w Wielkopolsce i w Małopolsce”).

Czasy rozkwitu wielkopolskiego protestantyzmu przybliży dr Łukasz Barański. Poznajemy propagatorów nowych haseł religijnych, pierwszych głosicieli luterskich kazań w kościołach wielkopolskich oraz innych protestanckich działaczy zapisanych w dziejach region (m.in. Eustachy Trepka czy Erazm Gliczner). Polski badacz także zwraca uwagę na wielkopolskie rody szlacheckie – Górków, Zborowskich czy Ostrorogów, dzięki którym rozprzestrzeniło się nowe wyznanie; omawia konfesyjną różnorodność charakterystyczną dla wielkopolskiego regionu, w tym obecność braci czeskich, którzy przybyli do Wielkopolski w połowie XVI wieku. Przypomniane zostały próby jednoczenia się protestantów, przebieg relacji międzywyznaniowych po inne uwarunkowania towarzyszące rozwojowi protestantyzmu na ziemiach polskich. Prosperie ewangelików kres położyły kontrreformacyjne ograniczenia, a także niekorzystny splot dziejowych wydarzeń, co prowadziło do zaniku wspólnot protestanckich w Wielkopolsce.

Kolejne referaty dotyczą wielkopolskiego ewangelicyzmu odrodzonego dzięki niemieckim osadnikom przybywającym na ziemię polską w poszukiwaniu lepszych warunków życia i rozwoju. Można podkreślić, że w czasach kontrreformacji większość polskiej szlachty powróciła na łono starego Kościoła, jedynie na południu Wielkopolski przetrwały enklawy polskojęzycznych wyznawców pielęgnujących tradycje konfesyjne. To za sprawą osadnictwa wielkopolski protestantyzm będzie miał przede wszystkim charakter niemiecki.

Dr Małgorzata Grzywacz przedstawia wizerunek wielkopolskiego ewangelicyzmu w czasach panowania pruskiego. Można przypomnieć, że w wyniku drugiego rozbioru Rzeczypospolitej Wielkopolska stała się częścią Prus, tym samym wielkopolskie parafie ewangelickie zostały włączone w obręb pruskich struktur kościelnych. Autorka przybliży okoliczności powstania ewangelickiego Kościoła unijnego w państwie pruskim (1817), który połączył luteran i ewangelików reformowanych, prowadząc także do zaniku organizacyjnej odrębności obu ewangelickich konfesji w Wielkopolsce. Poznajemy pokrótce, jak funkcjonowała utworzona w Kościele unijnym poznańska (wielkopolska) prowincja kościelna, jak unijne władze kościelne traktowały polskojęzycznych wiernych, w jaki sposób unijny Kościół stawał się reprezentantem interesów państwa. Autorka zwraca uwagę na najistotniejsze uwarunkowania towarzyszące XIX-wiecznej historii wielkopolskich ewangelików poddanych państwowo-kościelnej władzy pruskiej („Z dziejów Kościoła ewangelicko-unijnego na ziemiach wielkopolskich (1817-1914)”).

Kolejny referat poświęcony został sytuacji protestantów w odrodzonym po 1918 roku państwie polskim. Prof. Jarosław Kłaczek przedstawia organizacyjny wizerunek Kościoła ewangelicko-augsburskiego ukonstytuowanego w Drugiej Rzeczypospolitej, najliczniejszego spośród Kościołów ewangelickich istniejących w przedwojennej Polsce. W zaprezentowanym referacie omówione zostały starania o uchwalenie jak najkorzystniejszej ustawy kościelnej regulującej status prawny Kościoła, w tym na tle polsko-niemieckich

napięć wyznaniowych. Można dodać, że także na terenach wielkopolskich obok zadomowionego Kościoła unijnego powstawały parafie ewangelicko-augsburskie dla przybywających polskich wiernych.

Jak kształtowały się losy ewangelików na terenie Wielkopolski po 1945 r., omawia dr hab., prof. UAM Konrad Białecki. Nielicznie przetrwały wielkopolskie parafie, należące do jedyne uznane przez władze Kościoła o tradycjach luterzańskich – Kościoła ewangelicko-augsburskiego, odbudowywały swoją tożsamość pośród wielu powojennych trudności, tożsamość konfesyjną, organizacyjną, narodową czy kulturowo-religijną. Historyk przedstawia najważniejsze wydarzenia, problemy, sprawy, z którym wielkopolscy ewangelicy musieli zmierzyć się w kolejnych dziesięcioleciach. Poznajemy, jak wyglądał proces normalizowania życia religijnego w parafiach ewangelickich, w jaki sposób następowało uprawomocnienie ewangelicyzmu w przestrzeni publicznej, międzywyznaniowej czy ekumenicznej. Narracja o powojennej luterńskiej codzienności uwzględnia także kontekst niechęci socjalistycznych władz do Kościołów protestanckich, a także wrogi stosunek większości społeczeństwa do ewangelików utożsamianych z niemieckością.

Ks. Christfried Boelter omawia losy niemieckich ewangelików wysiedlonych z terenów poznańskich (wielkopolskich) wraz z końcem II wojny światowej, wiernych byłego Kościoła unijnego, w latach okupacji funkcjonującego pod nazwą Kościół Ewangelicki w Kraju Warty. Mamy okazję poznać niemiecki punkt widzenia na przeszłość nieistniejącego Kościoła unijnego, który przed wojną obejmował około dwustu tysięcy wiernym zamieszkujących ziemię wielkopolską. Duchowny przedstawia, jak wyglądała pomoc zorganizowana przez Ewangelicki Kościół w Niemczech dla ewangelików przybyłych z Wielkopolski. Omówiona została działalność Poznańskiego Komitetu Pomocowego, który wspomagał wypędzonych na wielu płaszczyznach – od materialnej po duchową. Zaprezentowane zostały różne formy pielęgnowania pamięci o przeszłości, kontynuowane po dzień dzisiejszy, w duchu pojednania, przyjaźni oraz wspólnych polsko-niemieckich inicjatyw służących ochronie dziedzictwa Reformacji („Ewangelicy w Poznaniu. Od Kościoła ewangelicko-unijnego w Prowincji Poznańskiej do Wspólnoty Ewangelickich Poznańczyków w Republice Federalnej Niemiec”).

Dzieje parafii poznańskiej, największej wielkopolskiej parafii ewangelickiej, przedstawia czytelnikom dr Jerzy Domasłowski, autor wydanej w 2005 roku książki poświęconej temu tematowi³, jak również innych prac ukazujących przeszłość ewangelickich parafii wielkopolskich. Tym razem historyk w wielkim zarysie przedstawia losy parafii kluczowej dla wielkopolskiego ewangelicyzmu, sięgającej swym początkiem czasów Reformacji, odbudowującej wielokrotnie swoją konfesyjną tożsamość. Jest to jednocześnie okazja do przypomnienia pastorów zapisanych w parafialnej pamięci (m.in. ks. Gustaw Manitius, ks. Jan Walter, ks. Tadeusz Raszyk), a także innych osiągnięć świadczących o trwaniu wspólnoty wyznaniowej. Autor przybliża dzień dzisiejszy poznańskiej parafii, jej aktywność religijną, kulturalną czy medialną. Ukazuje wspólnotę realizującą swoją religijną misję, w nawiązaniu do doświadczeń, aktualnych zadań oraz wyzwań stojących przed ewangelikami.

Dalsze studia zamieszczone w pokonferencyjnym opracowaniu dotyczą różnych aspektów reformacyjnego dziedzictwa, przetrwałego także w Wielkopolsce. Prof. Adam S. Labuda ukazuje reformacyjną sztukę, przypominając o jej nowej roli. Obrazy miały wspomagać głoszone Słowo, służyć nauczaniu prawd biblijnych, uzmysławiać odbiorcy znaczenie wiary. Taką rolę pełniły obrazy najwybitniejszego reformacyjnego malarza – Łukasza Cranacha Starszego, a także jego syna i uczniów. Prof. Labuda zaprezentował wybrane dzieła Cranachów, zwracając wagę na ich teologiczno-dydaktyczną wymowę („Reformacja i obraz religijny. O niektórych dziełach Cranachów”).

Dr Aneta Derkowska przypomina sylwetkę Wacława z Szamotuł (1519-1554), słynnego renesansowego kompozytora, którego twórczość przypadła na czasy rozkwitu Reformacji. Pośród prezentowanych dokonań kompozytorskich muzyka badaczka śledzi ułożone przez niego pieśni reformacyjne, które mogą zapewne świadczyć o zaangażowaniu twórcy w szerzący się ruch protestancki („Wacław z Szamotuł – człowiek renesansu”).

Następny autor przedstawia ewangelickie kościoły z okolic Nowego Tomyśla. Georgi Gruew koncentruje swoją uwagę na architekturze świątyń wznoszonych na potrzeby lokalnych wspólnot parafialnych; omawia również powojenne losy budynków kościelnych przejętych przez katolików, w nawiązaniu do zmian wprowadzanych na potrzeby nowych właścicieli („Wybrane świątynie protestanckie na terenach wiejskich okolic Nowego Tomyśla od końca XVIII w. do końca lat 40. XX w.”).

---

³ Zob. J. Domasłowski, *Kościół ewangelicko-augsburski w Poznaniu i w zachodniej Wielkopolsce w latach 1919-2005*, Poznań 2005.

W zakończeniu Adriana Podmostko-Kłós (kustosz Muzeum Narodowego w Poznaniu) wskazuje na obecność sztuki protestanckiej w zbiorach poznańskiego Muzeum Narodowego. Autorka omawia zachowane w kolekcji muzealnej eksponaty, takie jak rzeźby, ołtarze, chrzcielnice czy tablice inskrypcyjne. W kręgu jej zainteresowań znalazło się pochodzenie omówionych zabytkowych przedmiotów, ich artystyczna identyfikacja, a także obecność w katalogach porządkujących stan zachowania protestanckiej sztuki. Badaczka podkreśla również potrzebę dokumentowania lokalnego dziedzictwa wielkopolskich protestantów („Zabytki sztuki protestanckiej w zbiorach Muzeum Narodowego w Poznaniu. Zarys problematyki”).

Zbiór artykułów kończy bibliografia dotycząca poszczególnych artykułów. Niektóre z tekstów wzbogacone zostały białą-czarnymi ilustracjami. Kolorowa, miękka okładka uwzględnia ilustrację z motywem Róży Lutra. Wydawcą książki jest Muzeum – Zamek Górków w Szamotułach.

Książka pod redakcją dr Małgorzaty Grzywacz będzie nie tylko pamiątką po poznańskich obchodach Roku Reformacji. Dzięki gronu wybitnych znawców protestanckiej tematyki, których udało się zgromadzić na kartach tomu, będzie także ważną pozycją dotyczącą wielkopolskiego protestantyzmu, uwzględniającą przekrojowe spojrzenie na dzieje ewangelików w Wielkopolsce, poparte różnorodnością zaprezentowanych refleksji badawczych. Publikacja może stanowić inspirację do pogłębienia indywidualnej wiedzy z zakresu wielowyznanowości regionu, w tym jego polsko-niemieckiej wspólnej przeszłości nierozzerwalnie związanej z historią ewangelicyzmu. Wydana w 2018 jubileuszowa publikacja przypomina również o aktualnej obecności luteranckich parafii w przestrzeni publicznej, kulturalnej, medialnej czy ekumenicznej.

Książkę można nabyć poprzez kontakt z wydawcą: Muzeum – Zamkiem Górków w Szamotułach: <http://zamek.org.pl/wydawnictwa/>.